

*Пам'яті мого батька
та незабутнього Франка Вліге.
Переконливо прошу (просто благаю!)
не застосовувати цю книжку
як знаряддя педагогічних тортур.
Д. П.*

I

НАРОДЖЕННЯ АЛХІМІКА

1

Дієслово «читати» і наказовий спосіб ненавидять одне одного. Воно поділяє несумісність з кількома іншими дієсловами: «кохати»... «мріяти»...

Спробувати, звісно, можна. Ну, спробуймо: «Кохай мене!», «Мрій!».

«Читай!», «Читай!». «Та читай же, телепню, кому кажу: читай!»!

— Піднімайся до себе в кімнату і читай!

І яким же буде наслідок вашого наказу?

А ніякий.

Ваше чадо просто заснуло над книжкою. Вікно раптом здалося йому виходом у якусь принадну безмежну

далечінь — ось туди воно й полетіло. Рятуючись від книги. Але спить він чуйно: розгорнута книга, як і раніше, лежить перед ним. Якщо ми крадькома зазирнемо у двері, то побачимо, що чадо сидить за столом і спокійно читає. Навіть якщо підкрадемося тихо-тихенько, — воно все ж почує нас крізь тонку пелену дрімоти.

— Ну то як, подобається?

Ваше дитя не скаже «ні», не вчинить блюзнірства. Книга — це святе; то хіба ж можна не любити читати? Ні, воно лише поскаржиться, що описи занадто довгі.

Заспокоєні, ми повернемося до свого улюбленого телевізора. Можливо навіть, що нарікання нашого чада викличе жваву дискусію між нами та кимось із наших...

— Йому здається, що описи занадто довгі. Що ж, його можна зрозуміти: ми живемо у вік аудіо- і відео-техніки, а в дев'ятнадцятому столітті письменникам доводилося все детально описувати...

— Ну то й що? Усе одно це не привід, щоб пропускати половину сторінок!

...

Не варто даремно витратити сили: він знову заснув.

2

Оця відраза до читання нам, — тим, хто належить до покоління, котрому сім'я, замість того, щоб прищеплювати дітям любов до читання, забороняла читати, — тим більше незбагненна.

— Перестань уже читати, зіпсуєш собі очі!

— Іди ліпше пограйся, на дворі така чудова погода!

— Погаси світло! Уже пізно!

Справді, у ті часи погода завжди була занадто гарною, щоб читати, а ночі — занадто темними.

Зверніть увагу на те, що дієслово «читати», нехай із часткою «не», уже тоді вживалося в імперативі. Отже, минуле нічим не відрізняється від сьогодення. У тому сенсі, що читання завжди було протестною акцією. Мало того, що роман ставав відкриттям: до читання додавався ще й азарт непокори. Подвійна розкіш!

О, цей солодкий спогад про години вкраденого читання попід ковдрою, при світлі кишенькового ліхтарика! Як клянуться одне одному в любові та вірності Ромео і Джульєтта! Як вони кохали один одного, і як це було чудово! Але кохали вони ще й наперекір забороні читати, і це подвоювало наше задоволення! Кохали наперекір незакінченому завданню з математики, твору з літератури на завтра, наперекір прибиранню в кімнаті; кохали замість обіду, кохали, не очікуючи десерту, кохали, пожертвувавши заради любові футболом і збиранням грибів... Вони вибрали одне одного — і вважали свій вибір найкращим у світі. Боже ж ти мій, оце любов, оце — справжній роман! І чому ж він такий короткий!

3

Усе ж будьмо справедливими: ми не одразу здогадалися змусити дитину читати. Попервах головною нашою метою було суто її задоволення. У перші роки після народження малечі ми перебували у стані абсолютної благодаті. Зачудування своєю крихіткою перетворювало нас майже на геніїв. Заради неї ми й стали

оповідачами. Лишень дитя почало розуміти мову, як ми стали розповідати йому всілякі історії. Раніше такого таланту за собою не помічали. Нас надихала його радість. Його захоплення примножувало наші сили. Для нього ми вигадували нових персонажів, нанизували пригоди одна на одну, розставляли хитрі пастки... Як і старий Толкін¹ своїм онукам, ми створили задля свого дитяти цілий усесвіт. На межі дня і ночі ми для нього перетворювалися на письменників.

Неважливо, що таланту оповідачів у нас не було, що ми розповідали йому чужі казки, причому не зовсім докладно: мимрили, насилу підбирали слова, забували імена, плуталися в епізодах, чіпляли початок однієї казки до кінця іншої, — усе це пусте! Навіть якщо б ми взагалі нічого не розповідали малечі, а просто читали вголос, — однаково були б її особистим романістом, єдиним у світі оповідачем. Щовечора допомагали малюку вбратись у піжаму марень, перш ніж він укривався ковдрою ночі. Скажу більше: ми були його Книгою.

Згадайте-но цю унікальну близькість, із якою мало що може зрівнятися.

Як же ми любили нагнати на дитя страху — просто заради задоволення — а потім утішити його! І як воно вимагало від нас цього страху! Уже тоді його важко було обдурити, — але йому так хотілося вдати, що злякалося. Словом, він був справжнім читачем. Ми склали з ним у ту пору дивовижну пару: він, читач, — о, який же хитрун! — а ми, книга, — ой, до чого ж приятна до нього!

---

¹ Джон Рональд Руел Толкін (1892 — 1973) — видатний англійський письменник, філолог-медієвіст, класик світової літератури ХХ ст. та один із фундаторів фентезі, всесвітню славу якому приніс роман «Володар перснів».

По суті, малюк дізнався від нас про книгу все, що хотів, іще тоді, коли й читати не вмів. Ми відкрили йому безкрай світ фантазій; показали, яку величезну радість приносять мандрі з швидкістю думки; обдарували повсюдністю; звільнили від невблаганного Кроноса-часу; занурили в густонаселену самотність читача... Оповідки наші кишіли братами, сестрами, родичами, ідеальними двійниками; у них діяли ланки янголів-охоронців, когорти друзів, що брали на себе всі його прикрощі; а коли вони вступали в бій зі своїми людоїдами, то він підтримував їх тривожним биттям серця.

Дитя теж було їхнім янголом-охоронцем — читачем. Без нього їхній світ перестав би існувати. Без них він залишався б замурованим у товщу свого світу. Так дитина відкрила для себе парадокс читання: воно відволікає від дійсності, щоб наповнити її реальним змістом.

Із цих мандрів малюк повертався безмовним. Надходив ранок, і всі бралися за свої справи. Правду кажучи, ми не намагалися випитати у нього, що він із своїх подорожей. І він наївно зберігав свої таємниці. Свій, так би мовити, таємний світ. Його стосунки з Білосніжкою чи з кимось із семи гномів були його особистим життям, розповідати про яке не заведено. Велика насолода читача — ось що означає мовчання про прочитане!

Так, він дізнався від нас про книгу все.

Нам удалося розпалили його апетит читача.

До такої міри — згадайте! — до такої міри, що *йому не терпілося навчитися читати!*

5

Ох, якими ми були вчителями тоді, коли зовсім не думали про педагогіку!

6

І ось малюк — уже підліток — усамітнився у своїй кімнаті. Перед ним — розгорнута книга, яку він не читає. Усе, що вабить його деінде, насувається густим туманом між ним і розгонутою книгою, заважаючи чітко бачити рядки. Сидить перед вікном, а за спиною — зачинені двері. Сторінка 48. Не наважується порахувати, скільки годин йому довелося добиратися до тієї клятої сорок восьмої сторінки. А в книжці їх рівно чотириста сорок шість. Уважай, п'ятсот. 500 сторінок! Хоч би діалоги якісь були! Ага, діалогів тобі захотілося! Жодного немає! Суцільні чорні рядки, стиснені вузькими полями, збиті до купи абзаци, і зрідка, то тут, то там, наче милосердя, — діалог — тире, немов оаза, свідчить, що один герой щось сказав іншому. Але той чомусь йому не відповідає. І знову дванадцятисторінковий масив! Дванадцять сторінок суцільного друку! Від нього дух перехоплює! Ой, дихати нічим! Хай йому біс! — Підліток лається. Хоч як це прикро, але він лається. Дідько би вхопив цю трикляту книжку! Сторінка сорок вісім... Якщо б ще запам'ятав зміст попередніх сорока семи сторінок! Він не наслідкується навіть поставити собі це питання, а його ж неодмінно про це питають у школі.

Узимку швидко сутеніє. З глибин дому до нього долинає позивний сигнал вечірніх теленовин. Ще пів години — і вечерея. Напрочуд щільна ця штука — книга.

Сторінки дуже тісно прилягають одна до одної. До речі, напевно, і горить вона погано. Навіть вогонь не може пробитися крізь цю паперову товщу. Кисню бракує. Ось які примітки наш підліток робить на полях. Їх надзвичайно багато. Книга щільна, міцно спресована; це тупий предмет, яким за бажання можна й по голові когось стукнути. Сторінка сорок вісім або сто сорок вісім — яка різниця? Ситуація від цього не міняється. Він знову бачить, як ворущаться губи вчителя, вимовляючи назву книги. Чує одностайне питання друзів:

— Скільки сторінок?

— Триста, може, чотириста...

(Бреше...).

Оголошення визначеного вчителем терміну викликає у класі вибух протестів:

— Два тижні? Прочитати чотириста (п'ятсот!) сторінок за два тижні! Ми нізащо не встигнемо, пане вчителю.

Пан учитель відповідає, що термін остаточний — і дискусія зайва.

Книга — це цеглина на голову; спресована вічність, матеріалізована нудьга. Ось що це таке. «Книжка». Тільки так він називає її у своїх творах: книга, ця книга, книги, ці книги.

«У своїй книжці «Думки» Паскаль¹ пише, що...»

І нехай собі вчитель скільки завгодно пише червоною пастою, що це неправильно,

¹ Блез Паскаль (1623 — 1662) — відомий французький фізик, математик і філософ. У своїй праці «Думки» змальовує вражаючу картину людського становища у світі: на тлі космічних масштабів.

бо слово «книжка», називаючи всеосяжне поняття, не означає щось конкретне; що телефонний довідник — теж книга, так само, як і словник, путівник, альбом для марок, гробсбук; тому слід вживати термін на позначення вузького, конкретного поняття: «роман», «есеї», «збірка новел», «поетичний цикл»...

Усе марно: у наступному творі те саме слово зірветься з його пера:

«У своїй книжці «Мадам Боварі» Флобер¹ твердить, що...».

Бо, зважаючи на його нинішню самотність, — книга і є книгою. І кожна книга важить стільки, скільки том енциклопедії, тієї самої, у твердій палітурці, яку раніше підкладали йому під сідниці, щоб підняти до рівня домашнього столу.

Кожна книга має свою вагу, що тягне вас донизу. Ось він щойно сів за стіл — просто сів на стілець: ця легкість — від легкості прийнятого рішення. А прочитавши декілька сторінок, відчув до болю знайому важкість — важкість книги, важкість нудьги, нестерпний тягар зусилля, за допомогою якого не досягнути мети.

Повіки підлітка важчають — знак невідворотності невдачі.

Підводний камінь сорок восьмої сторінки викликав течу під ватерлінією його планів.

Книга тягне його на дно.

І вони тонуть обоє.

---

¹ Гюстав Флобер (1821 — 1880) — видатний французький письменник, майстер витонченого психологічного аналізу. Його творчість — це своєрідний місток, який поєднав бальзаківсько-стендалівський етап розвитку реалізму першої половини XIX ст. та період натуралізму Е. Золя. Автор романів «Мадам Боварі» та «Саламбо». Флобер вплинув на історію літератури та привів за собою низку талановитих авторів, одним із яких був Гі де Мопассан.

А в цей час унизу, перед блакитним екраном телевізора, точиться жвава суперечка про згубний вплив телебачення на глядачів:

— Яку програму не ввімкни — всюди глупота, вульгарність, насильство... Прямо жах! Не можеш увімкнути телевізора, щоб не побачити...

— А японські мультики... Ви бачили японські мультики?

— Суть навіть не в програмах... Суть у самому телебаченні... У його доступності... У пасивності телеглядача...

— Це правда, сів собі, увімкнув...

— І клацай пультом...

— Перестрибуй з однієї програми на іншу...

— Ну хоч від реклами позбавляєшся.

— І то ні! Вони ж показують її одночасно на всіх каналах. Перемикаєшся з одного рекламного ролика, щоб втрапити на інший.

— А інколи й на той самий!

Мовчання: несподівано для самих себе ми утворили «територію згоди», осяяну сліпучими променями нашої дорослої розсудливості.

І тоді хтось напівголосно каже:

— А от читання — це зовсім інше; читання — це активний процес, це дія!

— Ти маєш рацію, читати — це дія, «дія читання», — краще й не скажеш...

— Тоді як телебачення, навіть кіно, якщо подумати... У фільмі все тобі подано в готовому вигляді, на блюдечку, жодного власного зусилля не докладаєш: усе розжовано, бачиш перед собою зображення, чуєш звук, бачиш декорації, а ще є музичний супровід, якщо не зрозумів задуму режисера...

— Двері скриплять, попереджаючи, що зараз буде страшно...

— А коли читаєш, то все мусиш *домислювати*... Читання — це акт перманентної творчості.

Знову мовчання.

(Цього разу — знак згоди «перманентних творців»).

Потім хтось каже:

— Мене, наприклад, вражає диспропорція між часом, який дитина проводить удома, перед телевізором та із смартфоном — і кількістю уроків літератури в школі. Я якось ознайомився зі статистичними даними з цього приводу...

— Це, мабуть, щось надзвичайне!

— Співвідношення — один до шести, а то й до семи. Це не враховуючи часу, який наші діти проводять в кіно. Звичайна дитина (не про нашу мову!) проводить перед телевізором або смартфоном у середньому дві години на день — мінімум! — а у вихідні — від восьми до десяти годин. Тобто сумарно маємо тридцять шість годин відпочинку проти п'яти годин літератури на тиждень.

— Виходить, школа для них — другорядна річ.

Чергове мовчання.

Мовчання незбагнених глибин.

8

Загалом багато що можна було б сказати, пояснюючи оце відчуження між підлітком і книгою.

Ми сказали *все*.

Зокрема те, що в усьому винне не лише телебачення та смартфони.

Зміст

Народження алхіміка.....	5
Потрібно читати (Догма).....	40
Дати їм читати.....	66
Читаємо (невід’ємні права читача)	97
1. Право не читати.....	97
2. Право перестрибувати через сторінки.....	99
3. Право не дочитувати.....	103
4. Право перечитувати	105
5. Право читати будь-що.....	105
6. Право на боваризм	108
7. Право читати будь-де	110
8. Право на вибіркоче читання	112
9. Право читати вголос.....	113
10. Право мовчати про прочитане.....	116